

Milorad Katnić, Ivana Katnić i Ilija Mugoša

FINANSIJSKA PISMENOST ODRASLIH U CRNOJ GORI

Center for Finance

Podgorica, 2025. godine

FINANSIJSKA PISMENOST ODRASLIH U CRNOJ GORI

Sprovođenje istraživanja i izradu publikacije podržali su Hipotekarna banka i Financial Solutions. Stručnu podršku istraživanju dalo je Društvo statističara i demografa Crne Gore.

Izdaje:

Center for Finance

Za izdavača:

Prof. dr Milorad Katnić, direktor

Baku 140, Podgorica

Autori:

Prof. dr Milorad Katnić

Prof. dr Ivana Katnić

Mr Ilija Mugoša

Dizajn i prelom:

Gordana Vojinović

Štampa: 3M Makarije d.o.o.

Tiraž: 100

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9911-585-00-4
COBISS.CG-ID 32183044

Katnic, Milorad; Katnic, Ivana i Mugosa, Ilija (2025), Finansijska pismenost odraslih u Crnoj Gori, Center for Finance, Podgorica

Ova publikacija odgovornost je odjeljenja za istraživanje u okviru Center for Finance. Izražena mišljenja i stavovi u ovom dokumentu ne odražavaju nužno stavove Center for Finance ili stavove odgovornih lica.

© Center for Finance 2025

PREDGOVOR

U današnjem kompleksnom ekonomskom okruženju, u kojem se susriječemo sa stalnim i sve bržim promjenama na tržištu, sve složenijim finansijskim proizvodima i rastućim potrošačkim očekivanjima, kao i rastućim privatnim i javnim dugovima, sposobnost upravljanja ličnim finansijama dobija na važnosti.

Osobe koje posjeduju osnovno razumijevanje finansijskih pojmova kao što su štednja, investicije, kreditna sposobnost i upravljanje dugom sposobnije su da donesu odluke koje dugoročno poboljšavaju njihov životni standard. Društvo u kojem su pojedinci finansijski pismeni ekonomski je stabilnije i održivije.

Zbog važnosti finansijskog obrazovanja i znanja *Center for Finance*, licencirana naučno-istraživačka institucija, sproveo je „Istraživanje o finansijskoj pismenosti odraslih u Crnoj Gori“ (u daljem tekstu Istraživanje), a na bazi međunarodno prihvaćene metodologije Međunarodne mreže za finansijsku edukaciju (INFE, OECD). Prikupljeni podaci i analiza koja slijedi omogućavaju donosiocima odluka, ali i široj javnosti, da se:

- utvrdi početno stanje za identifikaciju nacionalnog nivoa finansijske pismenosti
- obezbijede osnove i postavbe mjerila za nacionalne strategije ili specifične programe
- identifikuju nivoi finansijske pismenosti kod ključnih socio-demografskih grupa koji će omogućiti kreatorima politike da razumiju potrebe stanovništva, identifikuju grupe sa najvećim potrebama u smislu finansijskog obrazovanja, kao i najveći nedostaci
- analizira mogućnost ponovnog sprovođenja istraživanja o nivou finansijske pismenosti da bi se identifikovale promjene tokom vremena, i
- obezbijede međunarodno uporedivi podaci.

U svrhu istraživanja korišćena je OECD-ova definicija finansijske pismenosti, pod kojom se podrazumijeva „kombinacija nivoa svijesti, znanja, vještina, stavova i ponašanja neophodnih za donošenje zdravih finansijskih odluka i u konačnom za postizanje individualnog finansijskog blagostanja“.

Istraživanje je sprovedeno na reprezentativnom, dvoetapnom, stratifikovanom uzorku od 1.000 ispitanika, starosne dobi od 18 do 79 godina. Uzorak je dizajniran da obezbijedi ravnomjernu geografsku distribuciju (svih opština u Crnoj Gori), kao i distribuciju po glavnim demografskim karakteristikama: polu i starosnoj dobi.

Publikaciju je pripremio istraživački tim *Center for Finance*: prof. dr Milorad Katnić, prof. dr Ivana Katnić i mr Ilija Mugoša. Stručni doprinos dale su i zapošljene u *Center for Finance* Tamara Koljenšić i Vanja Stanišić. Zahvaljujemo i kolegama iz Udruge finansijske pismenosti Hrvatska, s kojima smo u partnerstvu implementirali Istraživanje i koje su dale značajan stručni doprinos. Posebnu zahvalnost dugujemo partnerima na projektu Hipotekarnoj banci i Financial Solutions.

SADRŽAJ:

1 **SAŽETAK8**

2 **FINANSIJSKO ZNANJE10**

 2.1 Kupovna moć i inflacija.....12

 2.2 Kamatna stopa.....13

 2.3 Rata i anuitet14

 2.4 Bruto i neto plata.....15

 2.5 Odnos rizika i povrata.....15

 2.6 Ulaganje u nekretnine16

3 **FINANSIJSKO PONAŠANJE 18**

 3.1 Donošenje finansijskih odluka i korišćenje budžeta.....18

 3.2 Plaćanje računa na vrijeme20

 3.3 Vođenje računa o ličnim finansijama.....22

 3.4 Aktivna štednja i investiranje23

 3.5 Sastavljanje „kraja sa krajem”25

 3.6 Koliko mogu izdržati bez redovnih prihoda?.....26

 3.7 Donošenje informisanih odluka o finansijskim proizvodima.....28

4 **STAVOVI O FINANSIJAMA..29**

5 **FINANSIJSKA INKLUZIJA.....31**

 5.1 Svijest i odabir finansijskih proizvoda31

 5.2 Poznavanje specifičnih finansijskih proizvoda32

 5.3 Posjedovanje finansijskih proizvoda.....33

6 **ZAKLJUČAK34**

7 **LITERATURA38**

Sadržaj tabela i grafika:

Grafik br. 1: Distribucija odgovora *tačno* i *netačno* na pitanja koja se tiču inflacije 12

Grafik br. 2: Distribucija odgovora na pitanje složenog okamaćivanja..... 13

Grafik br. 3: Distribucija odgovora na pitanje šta je razlika između rate i anuiteta?.....14

Grafik br. 4: Distribucija odgovora na pitanje šta je razlika između bruto i neto plate 15

Grafik br. 5: Distribucija razumijevanja finansijskih koncepata i definicija 16

Grafik br. 6: Procenat ispitanika koji misle da su nekretnine uvek dobra investicija, po opštinama 17

Grafik br. 7: Distribucija odgovora na pitanje da li domaćinstvo ima budžet19

Grafik br. 8: Polna struktura višečlanskih domaćinstava u odnosu na pitanje ko je odgovoran za dnevne odluke o novcu20

Grafik br. 9: Stavovi o plaćanju računa na vrijeme u odnosu na visinu primanja ispitanika.21

Grafik br. 10: Distribucija odgovora na stav „novac je tu da se troši” 22

Grafik br. 11: Pitanja o finansijskoj kontroli iz istraživanja 2024. godine i istraživanja iz 2020. godine..... 23

Grafik br. 12: Nacin štednje u prethodnih 12 mjeseci24

Grafik br. 13: Uporedni prikaz procenta ispitanika koji su odgovorili da im prihodi nijesu dovoljni da pokriju troškove u poslednjih 12 mjeseci 25

Grafik br. 14: Procenat ispitanika koji su odgovorili da im prihodi nijesu dovoljni da pokriju troškove u poslednjih 12 mjeseci prema starosti ispitanika.....26

Grafik br. 15: Ukoliko izgube glavni izvor prihoda koliko dugo bi mogli preživjeti bez pozajmljivanja novca 27

Grafik br. 16: Najvažniji faktori prilikom donošenja odluke o kupovini proizvoda/usluga.....28

Grafik br. 17: Stavovi o finansijama30

Grafik br. 18: Indikatori finansijske inkluzije..... 31

Grafik br. 19: Broj ispitanika koji je odgovorio da je čuo za određeni finansijski proizvod/ uslugu 32

Grafik br. 20: Broj ispitanika koji u ovom trenutku koristi neki od navedenih proizvoda/ usluga..... 33

Tabela br. 1: Pitanja korišćena za mjerenje finansijskih znanja..... 11

Tabela br. 2: Pitanja o finansijskim stavovima29

1 SAŽETAK

U Crnoj Gori se finansijska pismenost kao poseban predmet ne izučava u školama, ni u osnovnim, ni u srednjim. Ni na fakultatima. U Crnoj Gori osnovi finansijske pismenosti dominantno se stiču iz vlastitog iskustva.

Potvrda tome su i rezultati Istraživanja o finansijskoj pismenosti, koje je sproveo Center for Finance tokom 2024. godine. Istraživanje o finansijskog pismenosti potvrđuje da građani Crne Gore:

1. najbolje razumiju pojmove i koncepte koji utiču na kvalitet njihovih života
2. najbolje razumiju finansijske proizvode koje koriste
3. najbolje razumiju finansijske proizvode koji su aktuelni u datom trenutku.

Inflacija je, posljednjih godina, jedna od najčešće upotrebljivanih riječi u Crnoj Gori. Bauk inflacije prisutan je u svakom domaćinstvu. Značajno povećanje cijena uticalo je na živote i blagostanje većine građana. Zato su i logični podaci Istraživanja koji ukazuju na to da se posljednje četiri godine značajno povećao procenat ispitanika koji razumiju što je inflacija.

Za razliku od Istraživanja koje je OECD sproveo 2020. godine, kada je 69% ispitanika razumjelo da „sa inflacijom“ za isti novac danas može kupiti manje nego juče, naše Istraživanje, sprovedeno 4 godine kasnije, ukazuje da isto pitanje razumije 16 procentnih poena više ispitanika, odnosno njih 85%.¹ Dakle, rezultati Istraživanja pokazuju da na reprezentativnom uzorku, 85% punoljetnih građana Crne Gore razumije što je inflacija.

U Crnoj Gori finansijsko tržište je bankocentrično. Istovremeno, posljednjih godina kamatne stope na kredite značajno su povećane, kao i zaduženost stanovništva. Zato ne čudi da građani u mnogo većem procentu razumiju pojmove i koncepte kao što su *kredit*, *rata* i *kamata* u odnosu na pojmove *investicije*, *diverzifikacija*, *rizik*.

Rezultati Istraživanja ukazuju da 93% ispitanika razumije termin kamata, a preko tri četvrtine ispitanika razumije obračun proste kamate. Ukoliko se podaci uporede s istraživanjem koje je OECD sproveo 2020. godine, može se zaključiti da je razumijevanje obračuna kamate značajno povećano.² Razlozi mogu biti u većoj zaduženosti građana i značajnom rastu kamatnih stopa u posljednje vrijeme.

Usljed nedostatka finansijskog obrazovanja, ali i usljed (ne)razvijenosti finansijskih proizvoda, gotovo dvije trećine ispitanika štedi novac kod kuće ili na žiro računu po viđenju, što znači bez prinosa. Pozitivno je da sve veći procenat ispitanika umjesto štednje kući štedi u banci,

što ukazuje na povećanje povjerenja u bankarski sektor.

Investiranje u obveznice, akcije i druge finansijske instrumente „rezervisano“ je za mali dio populacije, manje od 8% ispitanika. U odnosu na 2020. godinu povećao se procenat onih koji ulažu u investicione proizvode, sa 6% na 8% u 2024. godini, a ostao je stabilan broj onih koji ulažu u nekretnine – 6%.

Ulaganje u nekretnine je uvijek dobra investicija smatra dvije trećine ispitanika. Istovremeno, gotovo isti procenat, dakle dvije trećine ispitanika, vjeruje da je investicija u nekretnine bez rizika.

Zabrinjavajući su podaci iz Istraživanja koji upućuju na to da više od polovine ispitanika (52%) ima problem da svojim mjesečnim prihodima pokrije mjesečne troškove. Dodatno, svega 12,4% ispitanika bi u slučaju da ostane bez postojećeg posla i redovnih prihoda moglo od svoje uštedevine preživjeti preko 6 mjeseci. Posebno je zabrinjavajuće da 7,4% ispitanika ne bi moglo izdržati više od sedam dana.

U posljednje četiri godine oslabila je finansijska kontrola u crnogorskim domaćinstvima. Rezultati istraživanja potvrđuju da većina ispitanika racionalno kupuje, plaća račune na vrijeme i pažljivo prati svoje lične finansije, ali su procenti u 2024. godini manji nego u Istraživanju OECD-a iz 2020. godine.

Uspostavljeni obrasci ponašanja, kroz kulturu, tradiciju i svakodnevne aktivnosti igraju važnu ulogu u formiranju stavova i navika. Tako je 40% ispitanika odgovorilo da više voli da potroši odmah nego da ostavi dio novca za štednju. Slično, 39% ispitanika izjavilo je da se u potpunosti i donekle slaže s izjavom da treba živjeti za danas, a o sutra će razmišljati sutra.

Podaci iz Istraživanja dodatno ukazuju na važnost obrazovanja i finansijske pismenosti, ali i više od toga, stvaranje dugoročno stabilnog ambijenta i razvijanje finansijskog tržišta koji pogoduje stavovima i navikama u prilog štednji i brizi o sutra. Jer, zapravo, finansijske radnje proizilaze iz stavova i navika, što zajedno oblikuje finansijsku stabilnost pojedinaca, ali i ukupne ekonomije, kao i otpornost na vanredne okolnosti. Razumijevanje i primjena odgovornog finansijskog ponašanja ključni su ne samo za lični uspjeh već i za doprinos širem ekonomskom boljitku.

¹Izvor: Financial Literacy of Adults in South East Europe, OECD, page 15.
²Izvor: Financial Literacy of Adults in South East Europe, OECD, page 15.

2 FINANSIJSKO ZNANJE

Finansijsko znanje važna je komponenta finansijske pismenosti, neophodna za preduzimanje aktivnosti kao što su praćenje i sagledavanje informacija o finansijskim proizvodima, upoređivanje različitih finansijskih proizvoda i usluga te donošenje informisanih odluka.

Literatura u ovoj oblasti jasno ukazuje da je finansijsko znanje u pozitivnoj korelaciji sa planovima za štednju i penzionisanje i u negativnoj korelaciji sa nivoom zaduženja. Finansijska znanja pozitivno utiču na finansijsku stabilnost, što poboljšava kvalitet života, posebno u kasnijim godinama.³ Osobe sa višim nivoom finansijskih znanja pokazuju veću otpornost na finansijske šokove i donose bolje odluke vezane za štednju, dug i investicije.⁴

Kako bi se sagledao nivo finansijskih znanja, za potrebe Istraživanja korišćeni su odgovori na 9 pitanja, prikazanih u tabeli br. 1.

Analiza odgovora na devet pitanja iz tabele br. 1 pokazuje interesantne varijacije finansijskog znanja. Na pitanje: „Ukoliko pozajmite 25 eura prijatelju i on Vam sljedećeg dana vrati 25 eura, koliku je kamatu platio na ovu pozajmicu?“ tačno je odgovorilo 92,76% ispitanika. Pored ovog pitanja, najveći procenat ispitanika odgovorio je tačno na pitanja koja se odnose na inflaciju.

Najmanji procenat tačnih odgovora ispitanici su dali na pitanje razlike rate i anuiteta, svega 20%. Iako ispitanici znaju da vraćanje istog iznosa pozajmljenog novca znači da nijesu platili kamatu, odnosno da je obračunata kamata 0, tek 32% njih znalo je tačan odgovor na pitanje kumulativnog obračuna kamate kroz pet godina.

Procenat ispitanika koji je odgovorio na pomenuta pitanja sa „ne znam“ nije zanemarljiv. Ukoliko posmatramo svih 9 pomenutih pitanja odgovor „ne znam“ dalo je u prosjeku 5,96% ispitanika, a raspon je od 5,12% na pitanje koje se tiče razlike između bruto i neto plate pa do 10,62% na pitanje koje se tiče iznosa novca koji ispitanik dobije nakon 5 godina uz kamatu od 2%.

³Izvor: Lusardi Anamaria & Mitchell Olivia (2014). "The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence", page 44.
⁴Izvor: Hastings Justine, Madrian Brigitte, & Skimmyhorn William (2013). "Financial Literacy, Financial Education, and Economic Outcomes", page 373.

Tabela br. 1: Pitanja korišćena za mjerenje finansijskih znanja

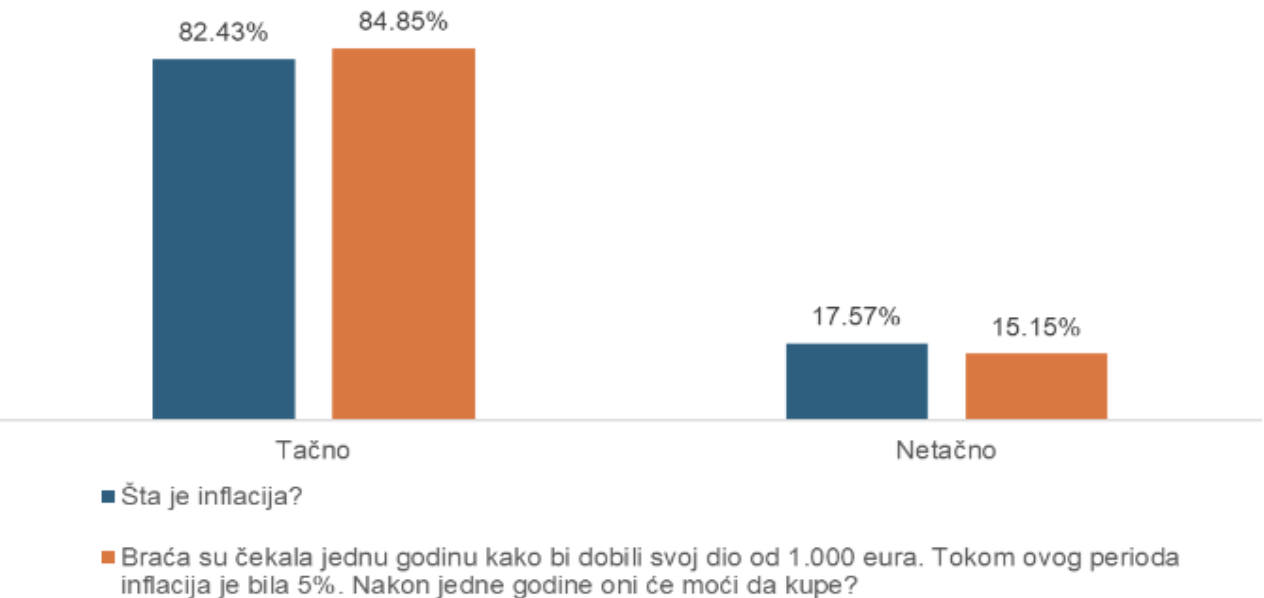
Pitanje	Mogući odgovori	Svrha pitanja
Zamislite da imate petoro braće i da dobijete 1000 eura. Ako svako dobije podjednako novca, koliko je svaki brat dobio?	Izbor jednog odgovora: 200/250/150/167	Mogućnost proste računice
Sada zamislite da su braća čekala jednu godinu kako bi dobili svoj dio od 1.000 eura. Tokom ovog perioda inflacija je bila 5%. Nakon jedne godine oni će moći da kupe?	Izbor jednog odgovora: više nego danas, isto, manje nego danas, ne znam	Mogućnost razumijevanje inflacije tokom vremena
Ukoliko pozajmite 25 eura prijatelju i on Vam sljedećeg dana vrati 25 eura, koliku je kamatu platio na ovu pozajmicu?	Izbor jednog odgovora: 1%, 2%, 0,1%, 0% i ne znam	Razumijevanje proste kamate
Ukoliko stavite 100 eura na štedni račun sa kamatom od 2% godišnje. Ne uplaćujete, niti povlačite novac sa ovog računa. Koliko ćete imati na kraju godine zajedno sa kamatom?	Izbor jednog odgovora: 2, 120, 102, 122, ne znam	Razumijevanje i mogućnost računanja proste kamate
Koliko bi bilo na računu na kraju pete godine?	Izbor jednog odgovora: više od 110, tačno 110, manje od 110, ne znam	Razumijevanje i mogućnost računanja proste kamate
Investicija sa visokim povratom ima visok rizik? Visoka inflacija znači da troškovi života rastu rapidno? Moguće je smanjiti rizik na tržištu akcija kupovinom više akcija? Velika je vjerovatnoća da ćete izgubiti sav svoj novac ukoliko ga čuvate na više od jednog mjesta?	Tačno/netačno	Intencija je da se sagleda da li je ispitanik svjestan tipičnog odnosa rizika i povrata, da li razumije značenje inflacije, da li razumiju važnost diverzifikacije
Šta je razlika između rate i anuiteta? Obilježite izjavu koja najbolje opisuje postojanje razlike.	Izbor jednog odgovora: nema razlike, anuitet se mijenja tokom vremena za razliku od rate, rata se mijenja tokom vremena za razliku od anuiteta, ne znam	Intencija je provjeriti razumijevanje finansijskih pojmova vezanih za kredit
Šta je razlika između bruto i neto plate? Obilježite izjavu koja najbolje opisuje postojanje razlike.	Izbor jednog odgovora: neto plata je veća od bruto plate, neto plata sadrži poreze i doprinose, bruto plata sadrži poreze i doprinose, ne znam	Intencija je provjeriti razumijevanje osnovnih finansijsko-radnih pojmova
Šta je inflacija? (Obilježite tačan odgovor)	Izbor jednog odgovora: stopa smanjenja cijena proizvoda i usluga, stopa povećanja cijena proizvoda i usluga, stopa emisije novog novca, stopa gubitka vrijednosti novca, ne znam	Razumijevanje pojma inflacija

2.1 Kupovna moć i inflacija

Čini se da ljudi najbolje uče iz ličnog iskustva. Fenomen inflacije dobro je poznat u Crnoj Gori. Tome su, vjerovatno, doprinijeli periodi hiperinflacije iz prošlosti, kao i svježije iskustvo visoke inflacije.

Blizu 85% ispitanika odgovorilo je tačno na pitanje/konstataciju da sa protokom vremena, uz inflaciju od 5%, mogu da kupe manje danas nego juče. Približno isti procenat, njih 82,4%, odgovorio je tačno na pitanje šta je inflacija. Na oba pitanja oko 7% ispitanika je odgovorilo „ne znam“.

Grafik br. 1: Distribucija odgovora tačno i netačno na pitanja koja se tiču inflacije

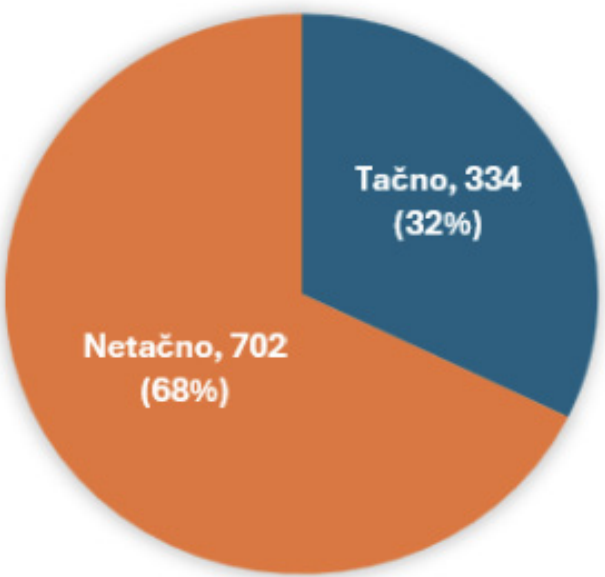
Inflacija je, posljednjih godina, jedna od najčešće upotrebljivanih riječi u Crnoj Gori. Bauk inflacije prisutan je u svakom domaćinstvu. Značajno povećanje cijena uticalo je na živote većine građana. Zato su i logični podaci Istraživanja iz 2024. godine koji ukazuju da u odnosu na prije 4 godine značajno veći procenat ispitanika razumije što znači inflacija. Za razliku od Istraživanja iz 2020. godine, kad je 69% ispitanika razumjelo da s inflacijom za isti novac danas može kupiti manje nego juče, nakon 4 godine života s inflacijom to razumije 16 procentnih poena više ispitanika, odnosno njih 85%.

2.2 Kamatna stopa

U Crnoj Gori gotovo svi razumiju što je kamata. Rezultati Istraživanja ukazuju da 92,76% ispitanika razumije termin kamata na pozajmicu/kredit. Ipak, sa računski složenijim pitanjima broj tačnih odgovora opada. Tako, kada je riječ o obračunu proste kamate netačno je odgovorilo 17,47% ispitanika, a odgovor „ne znam“ dalo je 6,08% ispitanika.

Složena kamata pokazala se kao termin teži za razumijevanje i procenti su znatno niži nego kada je riječ o prostoj kamati. Samo jedna trećina ispitanika odgovorila je tačno na pitanje obračuna kamata nakon pet godina, dok je njih dvije trećine ili 67,76% odgovorilo netačno ili je dalo odgovor „ne znam“.

Grafik br. 2: Distribucija odgovora na pitanje složenog okamačivanja

Ukoliko se podatak o broju tačnih odgovora na pitanje obračuna kamata kroz pet godina uporedi sa istraživanjem koje je OECD sproveo 2020. godine Crna Gora bilježi napredak, sa 24%, koliko je bilo 2020, na 32,24% u 2024. godini. ⁵ U tom smislu, može se zaključiti da je samo za četiri godine razumijevanje obračuna kamate značajno povećano. Razlozi mogu biti u aktuelnosti ove teme, usljed značajnog povećanja kamata tokom prethodnih godina, kao i u većoj zaduženosti stanovništva kod poslovnih banaka.

⁵Izvor: Financial Literacy of Adults in South East Europe, OECD, page 17.

2.3 Rata i anuitet

Znanje i razumijevanje određenih finansijskih pojmova na niskom je nivou. Manje od petine ispitanika, njih 19,6%, razumije razliku između rate i anuiteta. Gotovo polovina ispitanika (45,7%) odgovorilo je da ne zna razliku između tih pojmova. Preostali su dali pogrešne odgovore, a među njima se izdvaja grupa od 14,2% ispitanika koji su odgovorili da nema razlike između ova dva pojma.

Grafik br. 3: Distribucija odgovora na pitanje šta je razlika između rate i anuiteta?

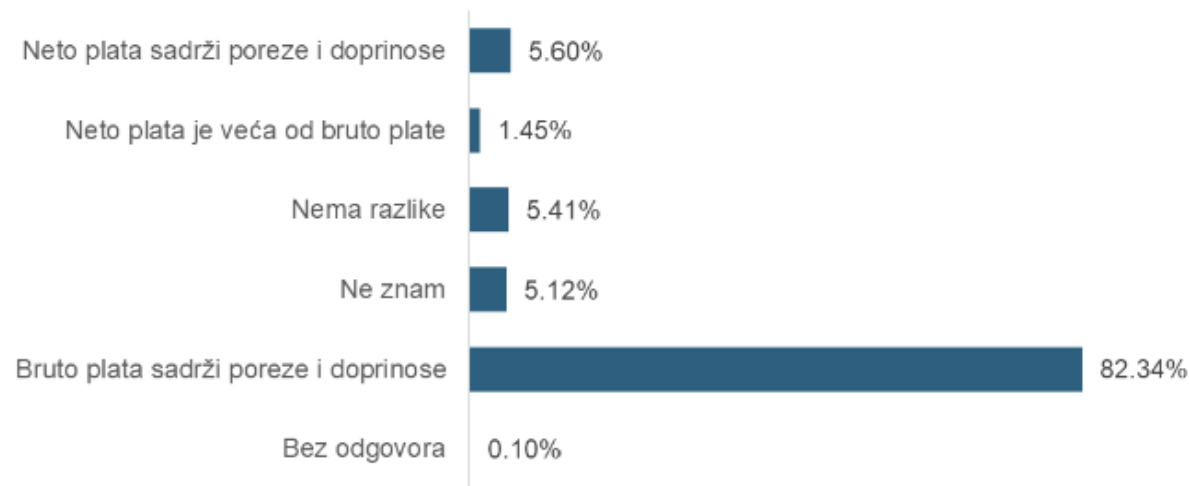

Odgovori na ovo pitanje upućuju da punoljetni građani Crne Gore, među kojima je značajan broj onih koji imaju kredite u bankama, ne razumiju finansijske pojmove i termine. Za njih je mnogo važnije od terminoloških razlika to da li mogu uzeti kredit, koliki iznos kredita i kolika je mjesečna obaveza. Ipak, nerijetko termini i „mala slova“ u ugovorima stvaraju veće i teže obaveze i finansijske probleme. Stoga finansijska edukacija svih pojedinaca u Crnoj Gori treba da bude jedan od osnovnih prioriteta svih društvenih struktura.

2.4 Bruto i neto plata

U Crnoj Gori postoji generalno razumijevanje koncepta bruto i neto plate. Da bruto plata sadrži poreze i doprinose, tačno je navelo 82,3 ispitanika. Ipak, postoji još uvijek jedna desetina ispitanika koji ne razumiju ili pogrešno razumiju razliku između bruto i neto plate. Konkretnije, 5,4% ispitanika smatra da između bruto i neto plate nema razlike, dok je 5,1% ispitanika odgovorilo da ne zna razliku.

Grafik br. 4: Distribucija odgovora na pitanje šta je razlika između bruto i neto plate

U strukturi ispitanika koji su odgovorili da ne znaju razliku i/ili koji su dali netačan odgovor dominiraju ispitanici godišnje dobi između 20 i 29 godina i ispitanici godišnje dobi 70–79 godina. Ovo upućuje da oni koji primaju zaradu, logično, više vode računa i bolje razumiju koncept bruto i neto zarade, od mladih koji su nezapošljeni i/ili osoba takođe nezapošljenih, a koji su u starijoj starosnoj grupi.

2.5 Odnos rizika i povrata

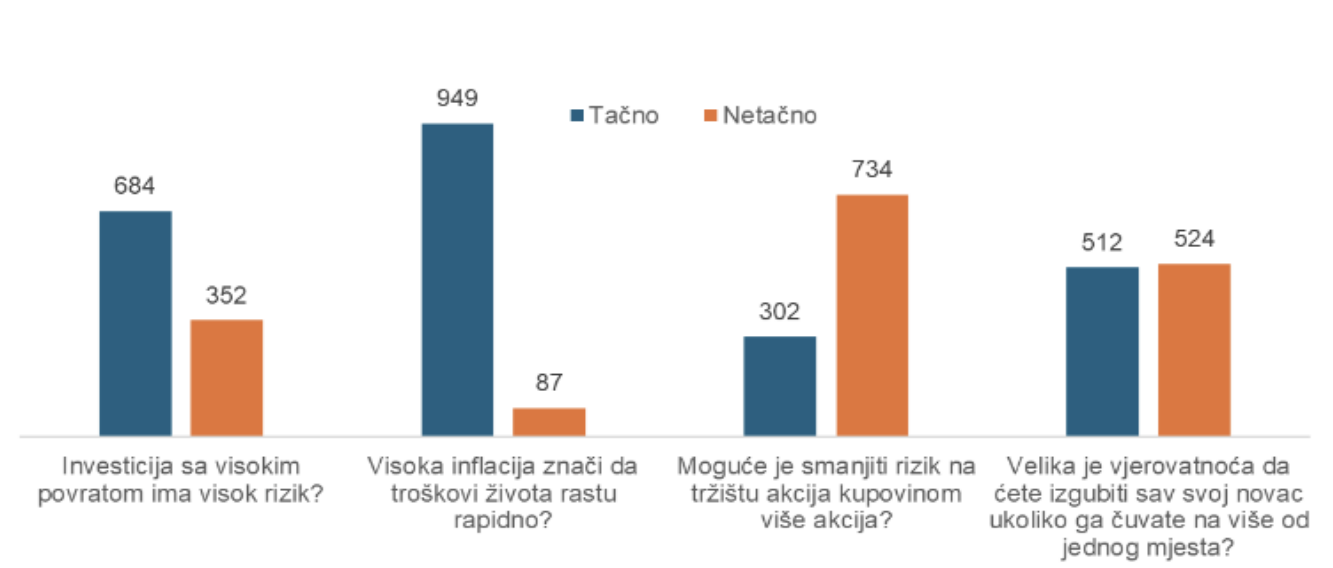
Istraživanje pokazuje da značajan broj odraslih u Crnoj Gori ne razumije na pravi način koncept rizika, povrata i ulaganja.

Jedna trećina ispitanika odgovorila je netačno na pitanje da li investicija sa visokim očekivanim povratom ima visok rizik. Preko 2/3 ispitanika nije pokazalo razumijevanje

koncepta diverzifikacije i mogućnosti smanjenja rizika kroz kupovinu više akcija (proizvoda). Naime, 69,5% ispitanika odgovorilo je netačno na pitanje je li moguće smanjiti rizik na tržištu akcija kupovinom više akcija, dok je samo 29,15% ispitanika odgovorilo tačno.

Rezultati ovog istraživanja značajno ne odstupaju od rezultata istraživanja OECD-a iz 2020. godine, kada je tačno odgovorilo 35% ispitanika.

Grafik br. 5: Distribucija razumijevanja finansijskih koncepata i definicija

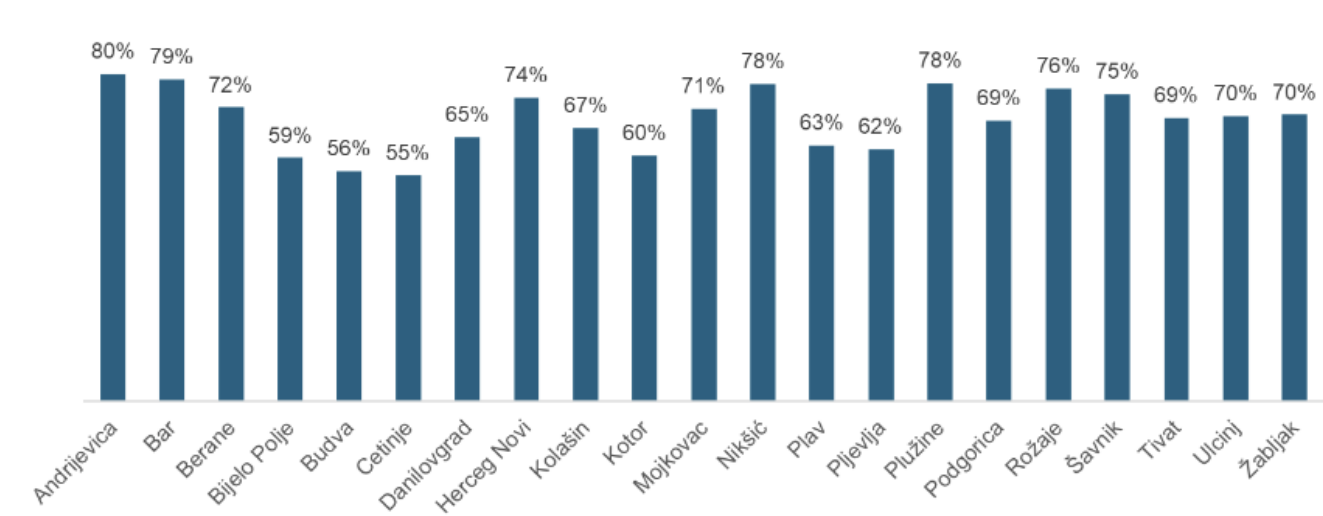

2.6 Ulaganje u nekretnine

Usljed slabijeg razumijevanja finansijskih proizvoda i koncepata ulaganja, rizika i njegove diverzifikacije, najveći broj ispitanika, koji ulažu, odlučuje se za ulaganje u nekretnine. Istovremeno, preko 2/3 ispitanika smatra da su nekretnine uvijek dobra investicija.

Odgovori na ovo pitanje će se vjerovatno promijeniti u budućnosti, jer pretežno mlađi ispitanici starosne dobi 20–29 godina, misle da nekretnine nijesu uvijek dobra investicija (njih 6,9%), dok stariji ispitanici starosne dobi 30–39 i 50–59 godina smatraju da je ulaganje u nekretnine dugoročno najisplativija opcija.

Grafik br. 6: Procenat ispitanika koji misle da su nekretnine uvijek dobra investicija, po opštinama

U svim opštinama u Crnoj Gori procenat ispitanika koji vjeruje da je nekretnina uvijek dobra investicija je preko 50%. Najveći procenat ispitanika koji vjeruje da kupovina nekretnine uvijek dobra investicija je u Andrijevici – 80%, zatim u Baru – 79%, Plužinama i Nikšiću 78%, a slijede Rožaje sa 76% i Šavnik sa 75%. Najmanji procenat ispitanika koji vjeruju da je kupovina nekretnine uvijek dobra investicija je na Cetinju 55%, u Budvi 56% i Bijelom Polju 59%.

3 FINANSIJSKO PONAŠANJE

Finansijske radnje, navike i ponašanje oblikuju finansijsku stabilnost pojedinaca i otpornost na vanredne okolnosti.

Finansijsko ponašanje obuhvata način na koji ljudi upravljaju svojim novcem (budžetom), uključujući trošenje, štednju, pozajmljivanje i ulaganje. Razumijevanje i primjena odgovornog finansijskog ponašanja ključni su ne samo za lični uspjeh već i za doprinos širem ekonomskom boljitku.

Stalne i sve brže promjene u finansijama koje se odnose na način pristupanja sredstvima, način trošenja sredstava, digitalizacija, tokenizacija i slično nameću potrebu dodatne edukacije. Zato je važno ocijeniti i identifikovati navike u finansijskom ponašanju ljudi u Crnoj Gori i na taj način dodatno doprinijeti razumijevanju nivoa finansijske pismenosti.

Ovaj dio Izvještaja razmatra i analizira određene finansijske navike građana, kao što su plaćanje računa na vrijeme; imaju li budžet u svom domaćinstvu; jesu li se našli u situaciji da njihovi prihodi ne mogu pokriti troškove i šta su u toj situaciji uradili; koliko dugo bi mogli preživjeti bez pozajmljivanja novca i slično.

Istraživanje ukazuje da postoje značajna odstupanja kad je riječ o finansijskom ponašanju ne samo u odnosu na godište ispitanika, već i u odnosu na mjesto odakle ispitanik dolazi. Takođe, odgovori predstavljeni u nastavku razlikuju se od odgovora dobijenih Istraživanjem iz 2020. godine, posebno u dijelu koji se odnosi na budžet i donošenje dnevnih finansijskih odluka.

Veliki je broj dnevnih odluka koje pojedinci donose ili mogu donositi, a koje utiču na njihovu finansijsku otpornost, posebno u vremenima krize. Neke od ovih odluka Istraživanje je razmatralo kroz pitanja navedena u nastavku.

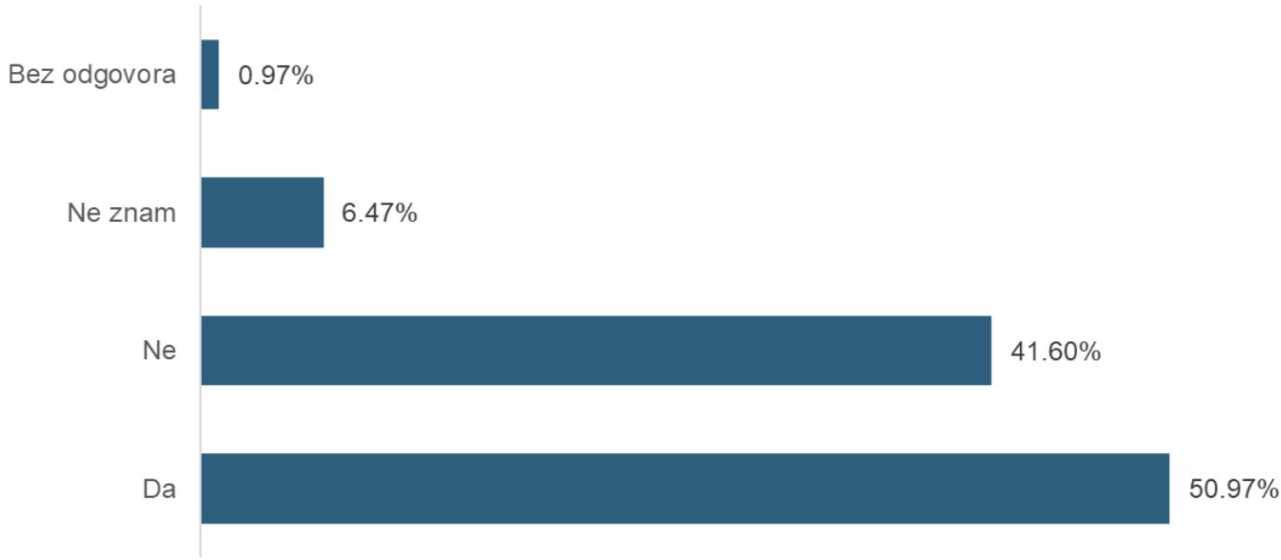
3.1 Donošenje finansijskih odluka i korišćenje budžeta

U svijetu izrazito podložnom internim i eksternim šokovima korisno je u svakom trenutku imati pregled finansijskog stanja domaćinstva. Upravo zbog ovoga je budžetiranje važna komponenta finansijske pismenosti, kako je i navedeno u Okviru ključnih kompetencija za finansijsku pismenost za odrasle G20/OECD INFE, koje su razvijene 2016. godine.⁶

Grafik br. 7 prikazuje distribuciju odgovora na pitanje da li domaćinstvo ima budžet. Više od

polovine ispitanika, odnosno 50,97%, odgovorilo je da njihovo domaćinstvo ima budžet, dok je 41,60% odgovorio da domaćinstvo nema budžet.

Grafik br. 7: Distribucija odgovora na pitanje da li domaćinstvo ima budžet

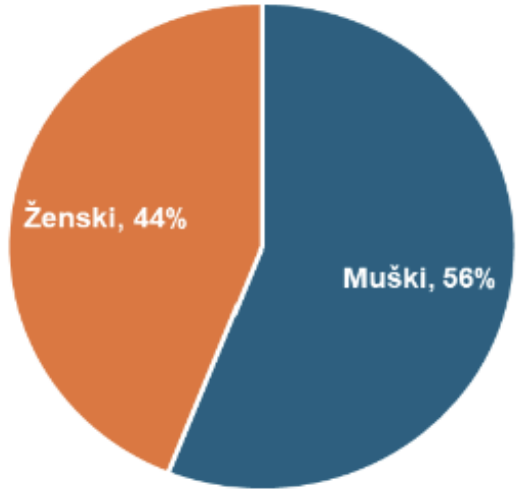

Podaci dobijeni ovim istraživanjem odstupaju od podataka dobijenih istraživanjem iz 2020. godine i ukazuju na smanjenje procenta ispitanika koji imaju budžet. Naime, istraživanjem iz 2020. godine 61% ispitanika odgovorio je da njihovo domaćinstvo ima budžet, što je za 10 p.p. više nego danas.

Podaci o tome ko donosi odluke o novcu u domaćinstvu takođe su veoma interesantni i pokazuju ne samo stanje već i kulturne obrasce i navike u Crnoj Gori. U strukturi odgovora na pitanje ko donosi odluke o novcu u višechlanim domaćinstvima, kod ispitanika koji su u bračnoj odnosno vanbračnoj zajednici i ispitanika koji broje više od jednog člana domaćinstva njih 286 (30%) odgovorilo je da su oni ti koji donose odluke o novcu u domaćinstvu. Polna struktura ispitanika ukazuje da muškarci češće preuzimaju na sebe odgovornost za odluke o novcu (55,6%).

⁶Izvor: OECD (2016), G20/OECD INFE Core competencies framework on financial literacy for adults.

Grafik br. 8: Polna struktura višečlanih domaćinstava u odnosu na pitanje ko je odgovoran za dnevne odluke o novcu

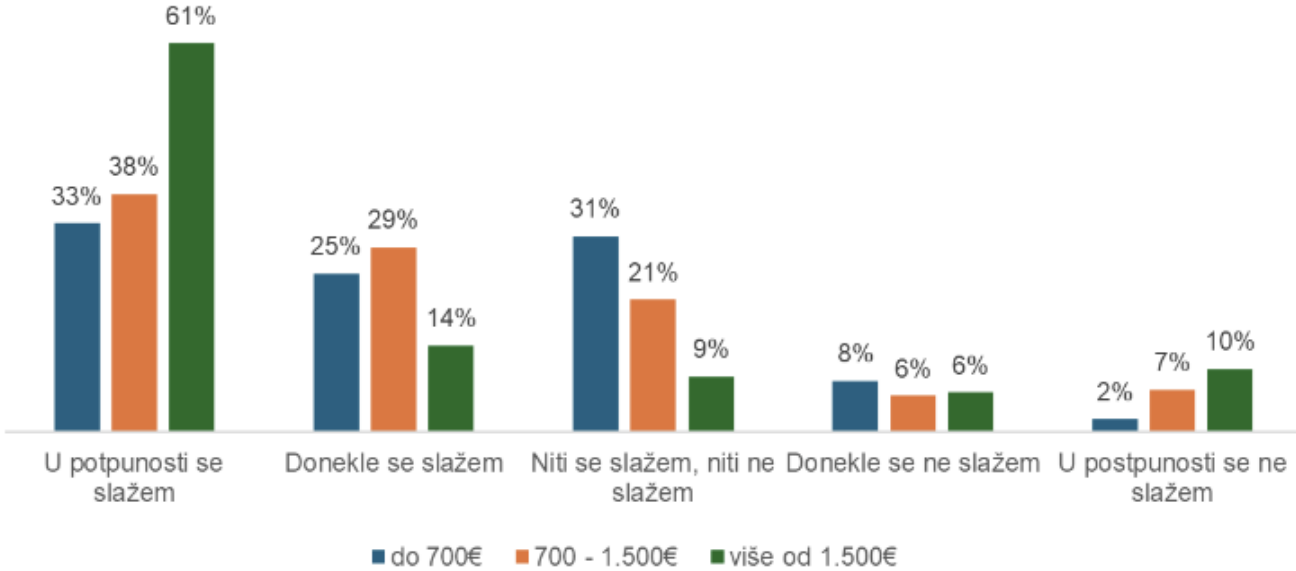

3.2 Plaćanje računa na vrijeme

Impulsivno i nepromišljeno kupovanje u značajnoj mjeri može oslabiti finansijsku otpornost i uticati negativno na budžet kako pojedinca, tako i domaćinstva. Ovo je veoma važan dio finansijske pismenosti pojedinca koji u dugom roku može unaprijediti finansijsku poziciju.

Plaćanje računa i obaveza na vrijeme karakteristično je ponašanje finansijski pismenijih osoba. Ovakvo ponašanje važno je radi osuguranja dobrog kreditnog rejtinga osobe (u slučaju postojanja kreditnih obaveza), ali i radi osiguranja da osoba ne zapadne u spiralu gomilanja dugovanja te nemogućnost finansiranja mjesečnih obaveza na vrijeme. Podaci u Istraživanju pokazuju da se 39% ispitanika u potpunosti slaže s ovom izjavom, dok njih 23% niti se slaže niti se ne slaže.

Grafik br. 9: Stavovi o plaćanju računa na vrijeme u odnosu na visinu primanja ispitanika

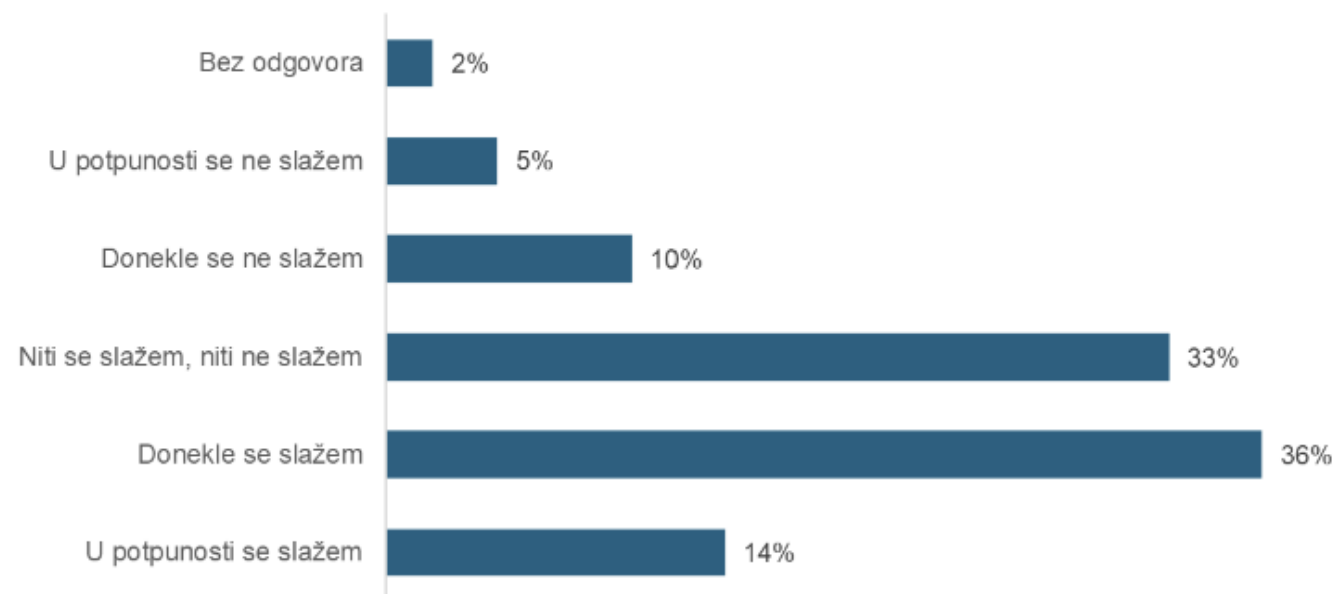

Interesantni su nalazi Istraživanja koji upućuju da pojedinci sa manjim primanjima jednako brinu o svojim dnevnim računima kao i oni sa većim primanjima. Tako osobe sa nižim primanjima, posebno one koje primaju ispod 700 eura, kao i osobe sa višim primanjima, posebno one koje primaju više od 1.500 eura, češće imaju afirmativne stavove prema ovoj izjavi.

Objašnjenje može biti u tome što pojedinci sa manjim prihodima imaju veći rizik i veći strah od problema sa dugovima i njihovim gomilanjem, a istovremeno i manjom kreditnom sposobnošću ili mogućnošću da na drugi način obezbijede potrebna sredstva.

Još jedan segment impulsivnog i nepromišljenog finansijskog ponašanja prikazan je kroz stavove ispitanika o novcu te njihov odgovor na izrečenu konstataciju „novac je tu da se troši“, što je prikazano na grafiku br. 10.

Grafik br. 10: Distribucija odgovora na stav „novac je tu da se troši“

Polovina ispitanika, njih 50%, odgovorila je da se u potpunosti slaže i/ili donekle slaže sa konstatacijom „novac je tu da se troši“, dok je 33% ispitanika izjavilo da se niti slažu niti ne slažu sa ovom izjavom. Svega 5% ispitanika je odgovorilo da se u potpunosti ne slaže sa ovom konstatacijom.

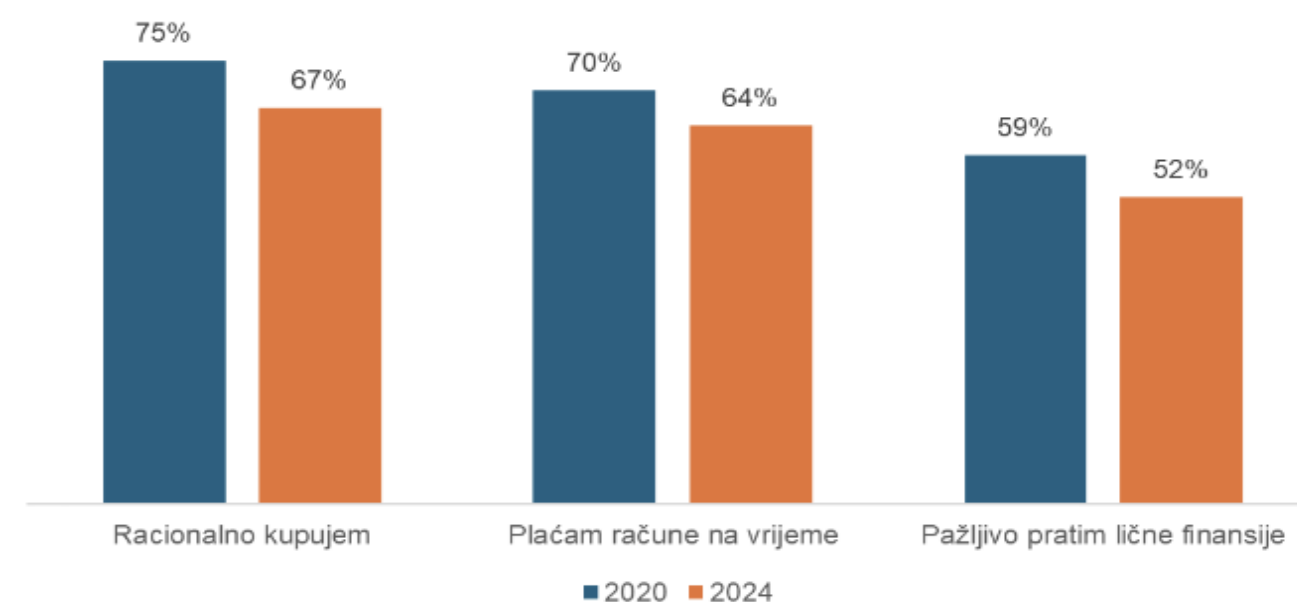
3.3 Vođenje računa o ličnim finansijama

Vođenje računa o ličnim finansijama ključna je vještina za finansijsko zdravlje i dugoročni prosperitet. Regularno praćenje ličnih finansija omogućava osobama da identifikuju potrebe, izvrše određena prilagođavanja i ostanu u okviru prihoda koji su im na raspolaganju za taj mjesec.

Na grafiku br. 11 prikazan je procenat ispitanika koji racionalno kupuju, plaćaju račune na vrijeme i pažljivo prate svoje lične finansije.

Procenti koji se vezuju za racionalnu kupovinu (odgovor na konstataciju: Prije nego kupim nešto, pažljivo provjerim da li to mogu priuštiti) visoki su te nagovještavaju da odrasle osobe u Crnoj Gori prilikom kupovine sagledaju da li to što kupuju mogu i priuštiti.

Grafik br. 11: Pitanja o finansijskoj kontroli iz Istraživanja 2024. godine i Istraživanja iz 2020. godine

U periodu od četiri godine (2020–2024), koliko je prošlo između dva istraživanja, primjećuje se negativan trend, po svim kategorijama finansijske kontrole. Novi rezultati potvrđuju da većina ispitanika racionalno kupuje, plaća račune na vrijeme i pažljivo prati svoje lične finansije, ali su procenti manji nego u prethodnom istraživanju.

3.4 Aktivna štednja i investiranje

Autori koji obrađuju temu finansijske pismenosti naglašavaju važnost aktivne štednje, posebno kada dođu teška vremena. Štednja je takođe važna za ostvarivanje dugoročnih planova i stvara pogodnu bazu za investiranje. Ukoliko se štednja usmjeri u investicije, one pomažu uvećanju ušteđevine kroz pasivni prinos, a pomažu i u borbi protiv inflacije.

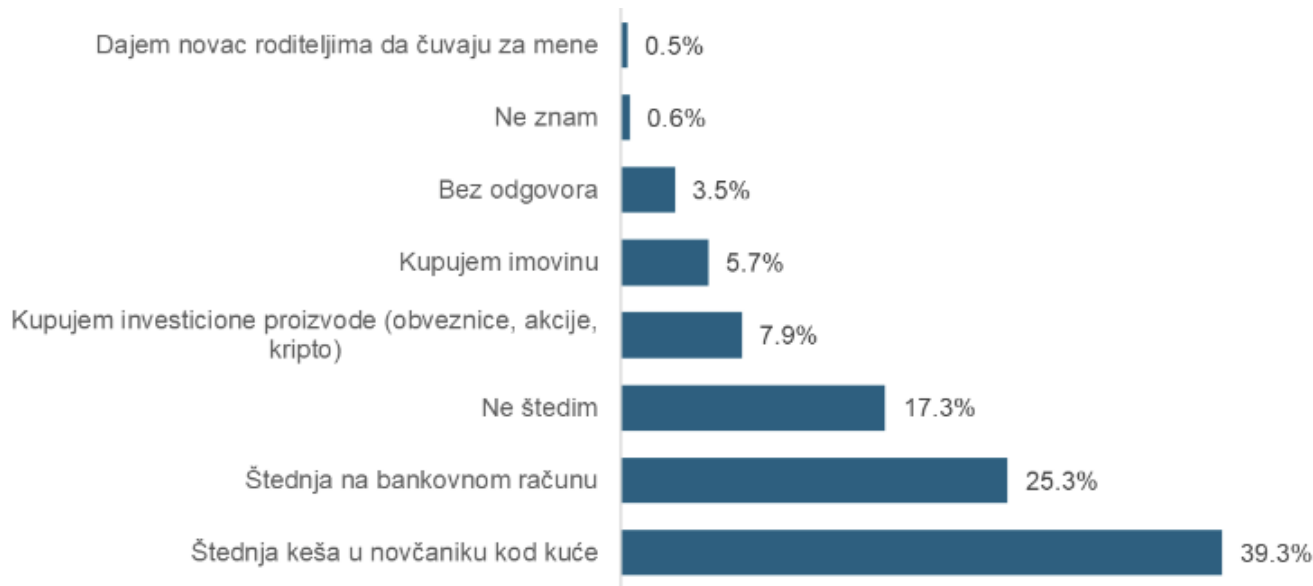
Osnovni, tradicionalni način štednje je čuvanje novca kod kuće. Sa stabilnošću bankarskog sektora i jačanjem povjerenja u banke sve veći broj građana odlučuje se da svoju ušteđevinu položi na bankovni račun.

Finansijski pismeniji ulažu novac u različite finansijske instrumente, od obveznica, preko akcija i fondova, pa sve do više rizičnih investicija. Naravno, finansijski pismeniji ne znači i spremniji da prihvate veći rizik, pa se ulaganje u rizične projekte i finansijske instrumente

često odnosi na finansijski manje pismene.

Grafik br. 12 pokazuje da više od trećine ispitanika (39%) novac štedi kod kuće, dok četvrtina ispitanika (25%) štedi na bankovnom računu. To znači da gotovo dvije trećine punoljetnih građana Crne Gore višak novca štedi u kući ili u banci. Kako se štednja građana u bankama dominantno odnosi na štednju po viđenju, bez kamatnog prinosa ili sa izrazito niskim kamatama, može se zaključiti da velika većina punoljetnih građana Crne Gore koja ima višak sredstava ne ulaže ova sredstva, odnosno ne ostvaruje prinos na višak sredstava. Ovakve finansijske navike i ponašanja su posebno interesantna u kontekstu visoke inflacije i obezvređivanja novca.

Grafik br. 12: Način štednje u prethodnih 12 mjeseci

Kad ove podatke iz 2024. godine uporedimo sa podacima iz 2020. godine, vidi se izvjesni napredak u smislu da manje ljudi čuva novac kod kuće nego što je to bilo 2020. godine, kada je to činilo 45% ispitanika.

Oko 8% punoljetnih građana Crne Gore kupuje investicione proizvode (obveznice, akcije i kripto valute), dok 5,7% ulaže u imovinu, odnosno kupuje nekretnine. U odnosu na 2000. godinu povećao se procenat onih koji ulažu u investicione proizvode, sa 6% na 8%, a ostao je stabilan broj onih koji ulažu u nekretnine, 6%.

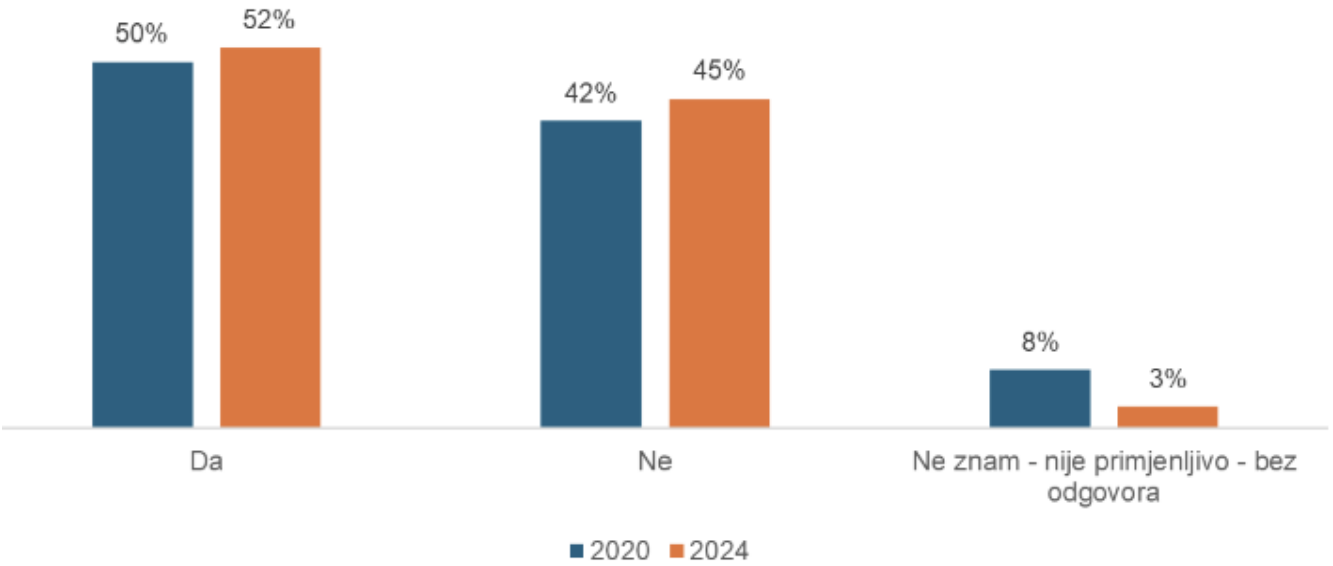
3.5 Sastavljanje „kraja sa krajem“

Postoji više načina kako ispitanici prevazilaze situaciju kada mjesečni prihodi ne pokrivaju mjesečne troškove i oni se kreću od tipa posla (sezonski, stalni posao), oslanjanja na rodbinu i prijatelje, kao i odluka da se troši porodično bogatstvo i slično.

Takođe, troškovi se mogu značajno mijenjati tokom vremena i zato često osobe usljed nedovoljne finansijske discipline dolaze u situaciju da im prihodi ne mogu pokriti troškove. Mogućnost da se usklade ove promjene zavisi od mnogo faktora i ovo istraživanje je pokušalo da identifikuje najčešće uzroke.

Podaci upućuju da problem da svojim mjesečnim prihodima pokrije mjesečne troškove ima više od polovine ispitanika (52%).

Grafik br. 13: Uporedni prikaz procenta ispitanika koji su odgovorili da im prihodi nijesu dovoljni da pokriju troškove u posljednjih 12 mjeseci

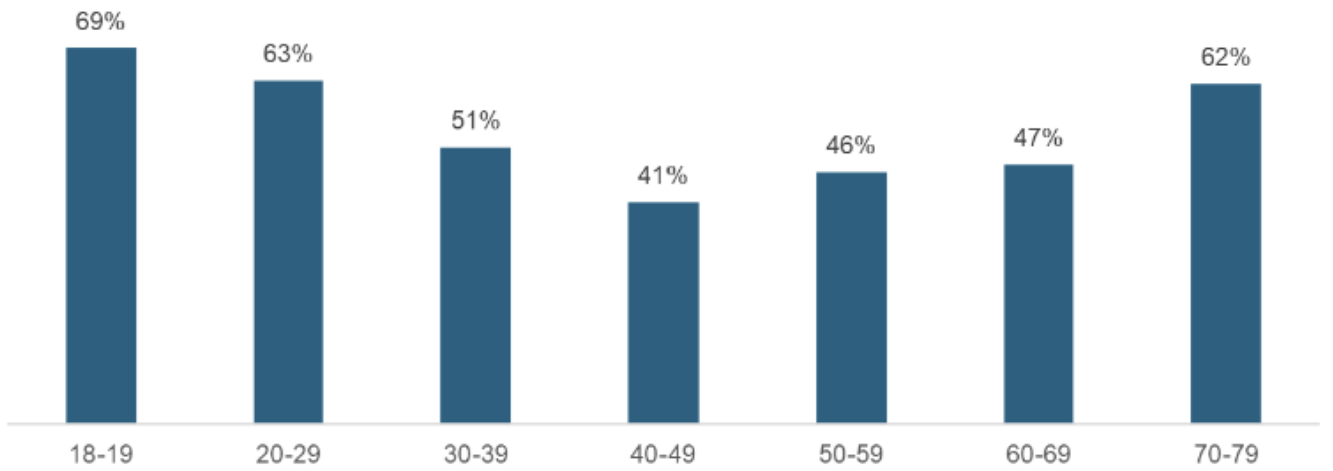

Podaci dobijeni iz Istraživanja sprovedenog 2020. godine na liniji su sa rezultatima koji su dobijeni našim istraživanjem. Ipak, broj ispitanika koji je izjavio da mu prihodi nijesu dovoljni da pokriju troškove blago raste – 2020. godine iznosio je 50%, a 2024. godine 52%.

Interesantno je da većinu ispitanika koji su se našli u ovoj situaciji čine mladi ljudi od 18-19 godina, njih 69%, kao i starosne dobi od 20 do 29 godina, njih 63%. Dodatno stariji ispitanici,

posebno penzioneri, takođe se češće nalaze u ovoj situaciji. Tako se 62% ispitanika penzionera starosti 70 do 79 godina, u prethodnih 12 mjeseci, našlo u situaciji da im prihodi nijesu bili dovoljni da pokriju troškove.

Grafik br. 14: Procenat ispitanika koji su odgovorili da im prihodi nijesu dovoljni da pokriju troškove u posljednjih 12 mjeseci prema starosti ispitanika

Podaci o tome kako se ispitanici bore s ovom situacijom veoma su zanimljivi. Više od jedne trećine ispitanika (35%) izjavilo je da u takvim okolnostima pozajmljuje novac od porodice ili poslodavaca. Gotovo četvrtina ispitanika (23%) izjavila je da u takvoj situaciji koristi postojeće resurse – smanjuju troškove i/ili prodaju nešto od imovine.

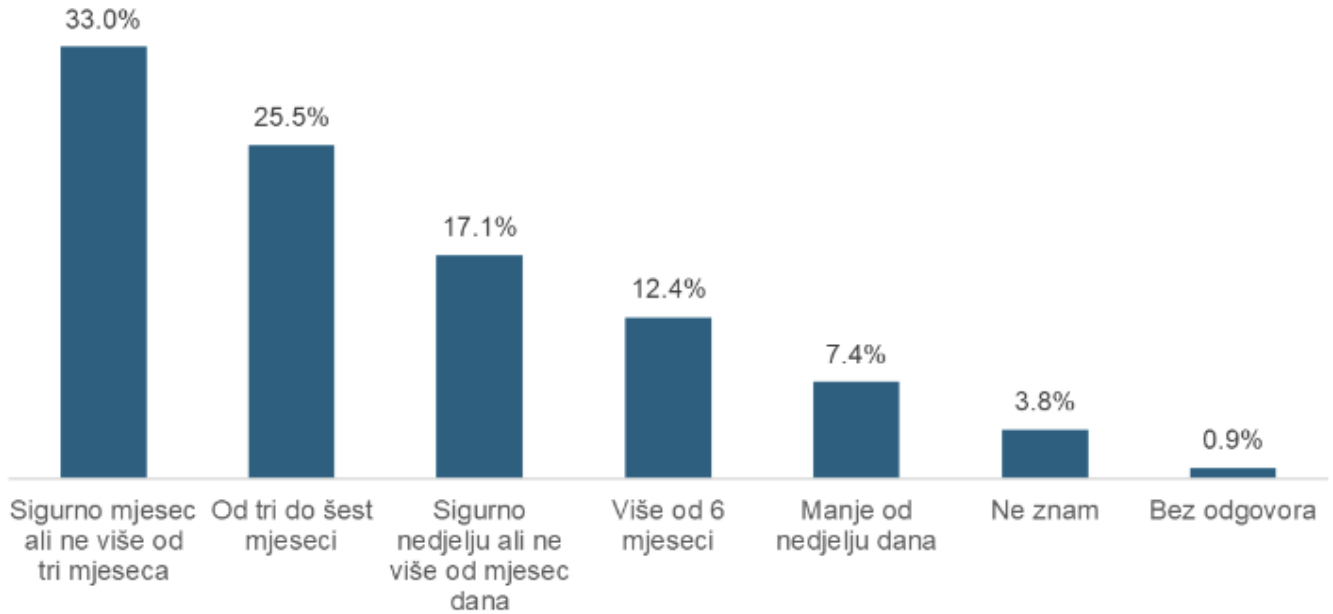
3.6 Koliko mogu izdržati bez redovnih prihoda?

Sve je manje sigurnih poslova i poslova za čitav život. Za razliku od vremena kada su pojedinci radili čitav radni vijek kod jednog poslodavca, danas su promjene poslodavaca i poslova česte. Istovremeno, privremeni i povremeni poslovi predstavljaju dodatni, a nerijetko i jedini izvor prihoda. Ovo stvara nesigurnost i neizvjesnost u dijelu prihoda i mogućnosti da se iz tekućih prihoda plaćaju računi i obaveze. Podaci o tome koliko bi ispitanici mogli izdržati bez pozajmljivanja novca ukoliko izgube glavni izvor prihoda govori u prilog ovoj tvrdnji.

Svega 12,4% ispitanika bi u slučaju da ostanu bez postojećeg posla i redovnih prihoda moglo od svoje uštede preživjeti preko 6 mjeseci. Posebno je zabrinjavajuće da 7,4% ispitanika

ne bi moglo izdržati više od sedam dana (jednu nedjelju). Trećina ispitanika (33%) izjavila je da bi mogla da preživi mjesec dana, ali ne više od tri mjeseca. Četvrtina ispitanika (25,5%) odgovorila je da bi mogli preživjeti od tri do šest mjeseci.

Grafik br. 15: Ukoliko izgube glavni izvor prihoda koliko dugo bi mogli preživjeti bez pozajmljivanja novca

Ovi podaci ističu problem finansijskih navika, posebno onog dijela koji se odnosi na štednju. Podaci potvrđuju da ona lica koja su sklonija štednji i imaju tu naviku mogu da prežive duže ukoliko ostanu bez primarnog izvora prihoda. Ispitanici koji su izjavili da mogu kraće preživjeti nakon gubitka primarnog izvora prihoda dominantno su izjavljivali da „ne štede“ i/ili da „čuvaju keš u novčaniku kod kuće“. Sa druge strane, ispitanici koji mogu duže preživjeti nakon gubitka primarnog izvora prihoda češće izjavljuju da kupuju imovinu i investicione proizvode.

Od 7,4% ispitanika koji su odgovorili da nakon gubitka glavnog izvora prihoda mogu preživjeti manje od nedjelju dana najveći broj (32%) odgovorio je da „ne štedi“. Dodatno, značajan broj ispitanika koji je naveo da može preživjeti manje od nedjelju dana štedi novac kod kuće u novčaniku i/ili daje roditeljima da čuvaju novac za njih (ovo se odnosi pretežno na mlade osobe).

Ispitanici koji su odgovorili da mogu preživjeti više od od šest mjeseci nakon gubitka primarnog izvora prihoda odgovorili su da kupuju imovinu i/ili investicione proizvode. Značajan broj i ovih ispitanika štedi novac, keš, u novčaniku kod kuće.

Najveći broj ispitanika na ovo je pitanje odgovorio da bi usljed gubitka primarnog izvora prihoda mogao preživjeti sigurno mjesec, ali ne više od tri mjeseca (33%). U ovoj kategoriji ispitanika najveći broj je izjavio da „štedi keš u novčaniku kod kuće“ ili da „ne štedi“.

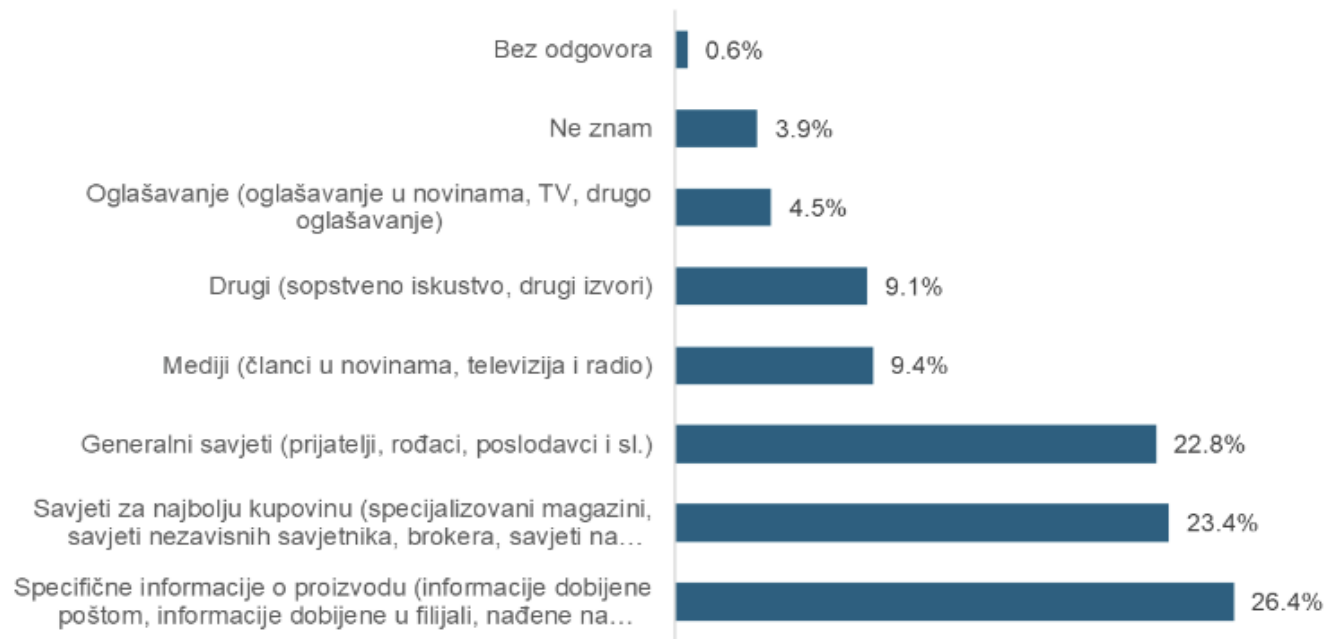
3.7 Donošenje informisanih odluka o finansijskih proizvodima

Okvir osnovnih kompetencija G20/OECF INFE o finansijskoj pismenosti za odrasle ukazuje da je aktivno traženje informacija o karakteristikama finansijskih proizvoda i usluga ključni preduslov za donošenje informisanih odluka.

Podaci upućuju na to da više od polovine ispitanika (54%) najčešće provjeri nekoliko proizvoda/usluga od različitih provajdera prije donošenja odluke o kupovini proizvoda/usluge, dok manje od četvrtine ispitanika (23%) razmatra ponude različitih proizvoda/usluga od jedne kompanije.

Prilikom donošenja odluka, najveći broj ispitanika (26%) izjavio je da su na njihovu odluku najviše uticale specifične informacije o proizvodu dobijene poštom, u filijali ili na internetu. Nešto manji procenat ispitanika (23%) odluku o kupovini donosi na osnovu savjeta iz specijalizovanih magazina ili od nezavisnih savjetnika i brokera. Isti procenat ispitanika odluke donosi na osnovu savjeta prijatelja, rođaka i poslodavaca.

Grafik br. 16: Najznačajniji faktori prilikom donošenja odluke o kupovini proizvoda/usluge

Interesantan je podatak koji upućuje na to da sve manji broj građana (4,5% ispitanika iz Istraživanja) finansijske odluke donosi na osnovu oglasa, u novinama i na TV-u, dok je veći procenat (9,4%) onih koji donose odluke na bazi informacija iz medija, ali koje ne „doživljavaju“ kao oglašavanje-marketing.

4 STAVOVI O FINANSIJAMA

OECD/INFE definicija o finansijskoj pismenosti navodi da, čak i ako pojedinac ima dovoljno finansijskih znanja i sposobnosti da djeluje na određeni način, njegov stav će ipak značajno uticati na odluku da li da djeluje u određenom pravcu ili ne.

Stavovi o finansijama igraju ključnu ulogu u oblikovanju procesa donošenja odluka, tako što utiču na pojedinca i njegovu percepciju, procjenu i reakciju na specifične finansijske situacije. Odgovori na tri stava o finansijama koriste se u ovom odjeljku kako bi ocijenili stavove ispitanika prema novcu i planiranju budućnosti.

Svaka od izjava odnosi se na stavove pojedinaca o važnim finansijskim pitanjima koja utiču na dugoročno blagostanje. Literatura ide u prilog tome da osobe koje su finansijski pismenije imaju tendenciju da se ne slažu sa pitanjima navedenim u tabeli ispod.

Tabela br. 2: Pitanja o finansijskim stavovima

Pitanje	Mogući odgovori	Svrha pitanja
Više volim da potrošim novac nego da dugoročno štedim (kratkoročni stav)	Skala od 1 do 5, gdje je 1 „u potpunosti se slažem“, a 5 „u potpunosti se ne slažem“	Ova pitanja imaju za cilj da ukažu da li se ispitanik fokusira na kratak rok (slaže se) ili mu više odgovara dugoročnija sigurnost (ne slaže se)
Živim za danas, o sutra ću razmišljati sutra		
Novac je tu da se troši		

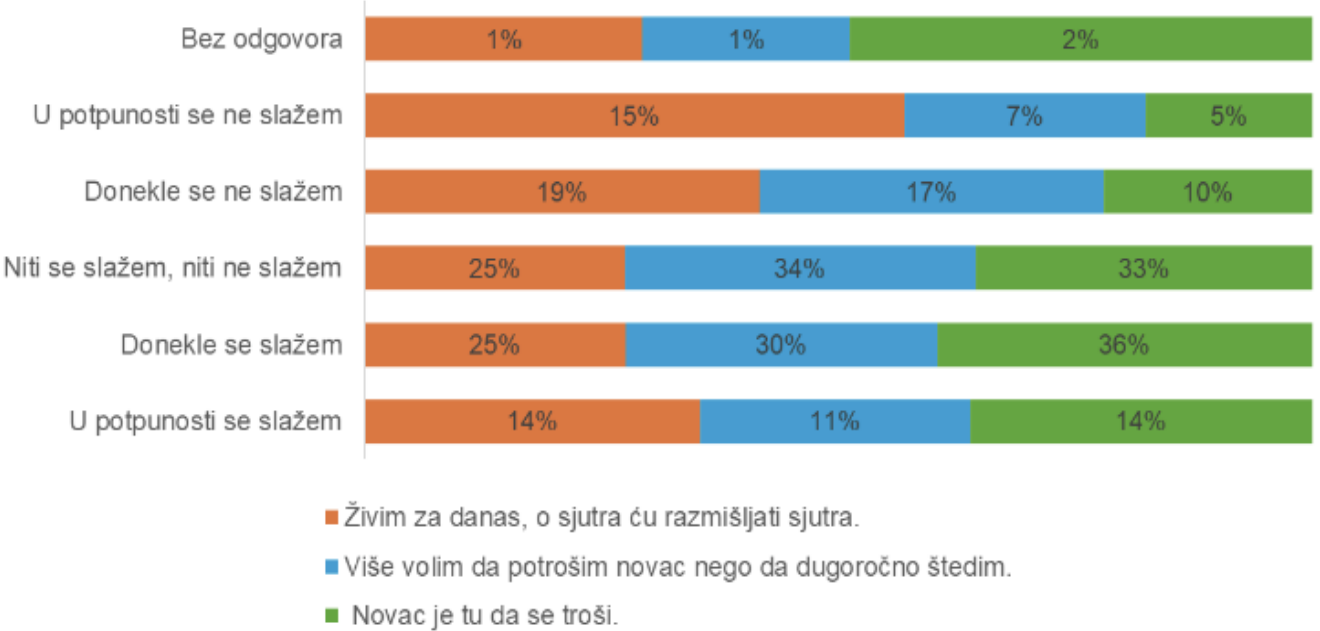
Rezultati dobijeni Istraživanjem pokazuju određene obrasce u stavovima koji mogu biti korisni donosiocima odluka prilikom planiranja kampanja i edukacija koje se tiču finansijske pismenosti.

Na pitanje: „Više volim da potrošim novac nego da dugoročno štedim“ 41% ispitanika odgovorio je „u potpunosti se slažem“ ili „donekle se slažem“.

Sa stavom: „Novac je tu da se troši“ u potpunosti se ili donekle slaže 51% ispitanika. Prema Istraživanju iz 2020. godine u potpunosti se ili donekle s ovom izjavom slaže 72% ispitanika, pa se ovaj rezultat može tumačiti kao promjena stavova u dijelu odnosa prema novcu.

Istovremeno, 39% ispitanika izjavilo je da se u potpunosti i donekle slaže sa izjavom da treba živjeti za danas, o sutra će se razmišljati sutra, dok je tek jedna desetina ispitanika, ili preciznije 11%, kazala da se ne slaže sa ovom izjavom.

Grafik br. 17: Stavovi o finansijama

Odgovori u ovom segmentu pokazuju visok stepen korelacije sa ustaljenim normama ponašanja i odražavaju i kulturološko nasljeđe u Crnoj Gori koje se često ogleda i u kolokvijalnim izrazima korištenim u Istraživanju. Ovi podaci potvrđuju važnost obrazovanja i finansijske pismenosti, ali i više od toga, stvaranje dugoročno stabilnog ambijenta koji pogoduje stavovima u prilog štednji i brizi o sutra.

5 FINANSIJSKA INKLUZIJA

Globalno je prepoznato da su finansijska pismenost i finansijska inkluzija od vitalnog značaja za osnaživanje pojedinaca i ukupnu finansijsku stabilnost. Zato je važno da donosioci odluka imaju podatke o finansijskoj uključenosti pojedinaca, pored podataka o njihovoj finansijskoj pismenosti.

Ovo poglavlje pruža dodatan uvid u nivo poznavanja i korišćenja finansijskih proizvoda i pokušava pružiti uvid u ovaj dio iz perspektive potrošača.

5.1 Svijest i odabir finansijskih proizvoda

Finansijska inkuzija je dvosmjernan proces koji zahtijeva da na strani ponude postoje odgovarajući finansijski proizvodi i svijest o tim proizvodima na strani tražnje.

Grafik br. 18 ukazuje da je više od dvije trećine ispitanika (67%) upoznato sa finansijskim proizvodima, a 7% ispitanika napravilo je i izbor određenih finansijskih proizvoda u bliskoj prošlosti.

Treći indikator koji je predstavljen na grafiku pokazuje u kojoj mjeri osobe imaju tendenciju da se okrenu porodici i prijateljima za finansijske usluge koje mogu naći na tržištu. Iako ovaj pristup ima svoje i prednosti, u isto vrijeme nosi i određene rizike. Čak 35% ispitanika u situaciji kada su jedva sastavljali „kraj sa krajem“ za pomoć se obratilo porodici (359 ispitanika).

Grafik br. 18: Indikatori finansijske inkluzije

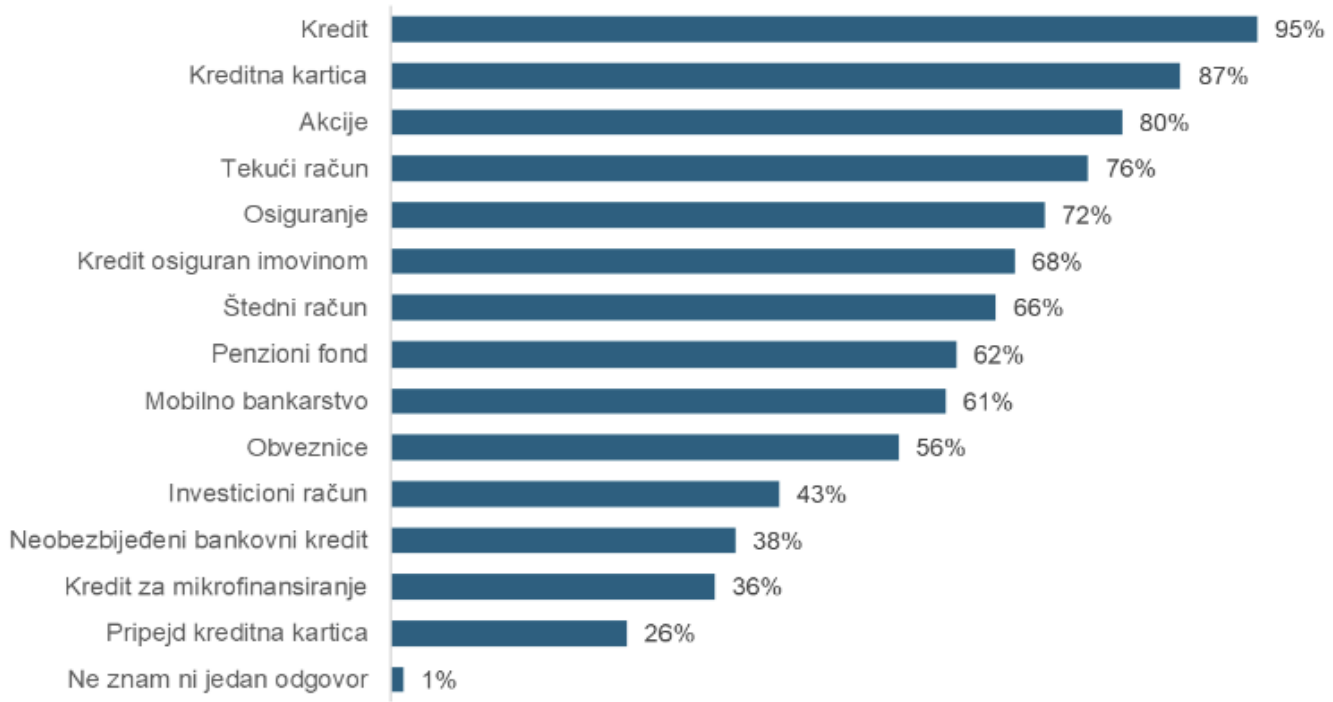

Više od trećine ispitanika se obraća porodici i prijateljima za pozajmicu. Ukoliko se ti podaci uporede sa onima iz Istraživanja iz 2020. godine, kad je 36% ispitanika izjavilo da se za finansijsku pozajmicu obraća prijateljima i porodici, dâ se utvrditi da je indikator koji se odnosi na pozajmljivanje novca skoro identičan.

5.2 Poznavanje specifičnih finansijskih proizvoda

Bankarski proizvodi dominiraju, a digitalizacija se sve više prihvata kao standard i potreba na tržištu. Pored kredita, za koje je čulo 95% ispitanika, kreditne kartice su postale najprepoznatljiviji finansijski proizvod i za njih je čulo 87% ispitanika. Visok procenat ispitanika je čuo i za mobilno bankarstvo, njih 61%.

Grafik br. 19: Broj ispitanika koji je odgovorio da je čuo za određeni finansijski proizvod/uslugu

Za akcije je čulo 80% ispitanika. Visok procenat je vjerovatno rezultat procesa vlasničke transformacije, koji je podrazumijevao da zapošljeni i kasnije svi punoljetni građani dobiju akcije, kao i većeg interesovanja mladih za ulaganja u ovu finansijsku imovinu. Na pitanje jesu li čuli za „akcije“ najviše pozitivnih odgovora došlo je iz starosnih grupa 20–29 godina i 30–39 godina.

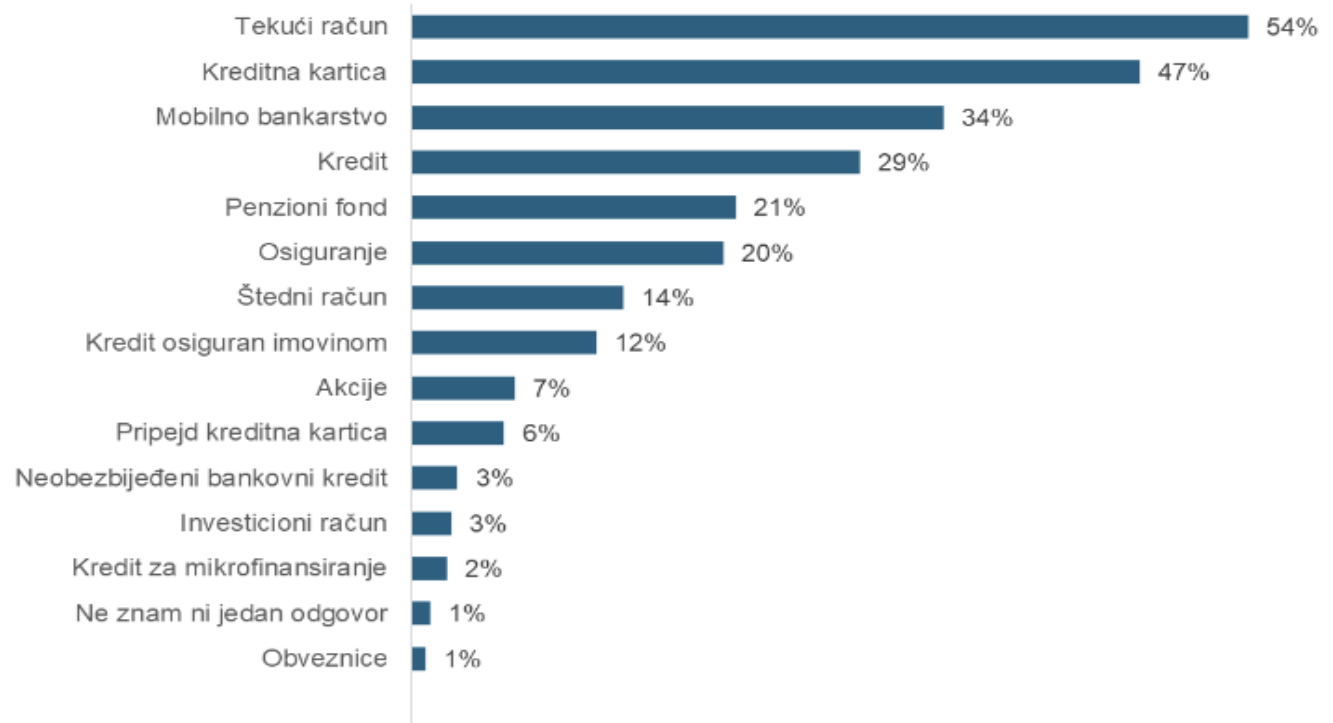
Za obveznice je čulo 56% ispitanika, a svega 1% ispitanika ih posjeduje.

5.3 Posjedovanje finansijskih proizvoda

U cilju ocjene pristupa finansijama, ali i ocjene generalnog nivoa finansijske pismenosti, korišćeni su indikator koji imaju za cilj da sagledaju koliko ispitanika posjeduje neke od štednih, investicionih i/ili penzionih proizvoda, finansijskih proizvoda za plaćanje kao što su tekući račun ili mobilno plaćanje (isključujući kreditne kartice koje se tretiraju kao kreditni proizvod), neki vid osiguranja (vozilo, zdravstveno osiguranje, osiguranje imovine) i neki od kreditnih proizvoda ili kredita za stan/kuću.

Rezultati Istraživanja pokazuju da 54% ispitanika ima tekući račun, kreditnu karticu posjeduje 47% ispitanika, dok mobilno bankarstvo posjeduje 34% ispitanika.

Grafik br. 20: Broj ispitanika koji u ovom trenutku koristi neki od navedenih proizvoda/usluga

Zaduženost stanovništva (rezidenata) prema bankama uvećana je za 8,7% tokom 2023. godine, na 1,69 mlrd eura. Nivo zaduženosti stanovništva time je dostigao svoju istorijski najvišu vrijednost u apsolutnom iznosu.

Rezultati Istraživanja na liniji su trenda koji je konstatovan u Izvještaju o stabilnosti finansijskog sistema,⁷ u smislu da sve veći broj građana ima neku vrstu kredita (45% ispitanika). Odgovori na ovo pitanje indirektno objašnjavaju sve veće i bolje razumijevanje pojmova *kredit i kamata*.

⁷Centralna banka Crne Gore (CBCG), Izvještaj o stabilnosti finansijskog sistema (2024), CBCG, strana 23.

6 ZAKLJUČAK

Konstantne promjene ekonomskog, demografskog i političkog pejzaža, kao i sve veći finansijski rizici sa kojima se suočavaju pojedinci i porodice, učinili su finansijsku pismenost ključnom vještinom u današnjem društvu. Rizici uključuju, ali se na tome ne ograničavaju, nedostatak sredstava za obrazovanje i zdravstvenu zaštitu, rizik gubitka posla, nepredvidljivost povrata na uložena sredstva, rizik od krajnjeg siromaštva u starosti, sve veću nejednakost, značajan digitalni jaz i nejednakost u pristupu i kvalitetu obrazovanju.

Nedostatak znanja o fundamentalnim ekonomskim konceptima, uključujući i finansijsku pismenost može ograničiti razvoj i potencijale pojedinaca, porodica i porodičnih biznisa. Svakodnevni život zahtijeva od pojedinaca da donose odluke o sve komplikovanijim finansijskim proizvodima poput kredita, instrumenata dugoročne štednje, različitih vrsta osiguranja i ulaganja. Nedostatak razumijevanja ovih proizvoda može dovesti do neizvjesne ekonomske budućnosti kako pojedinaca tako i društva u cjelini.

Rizik od neizvjesne finansijske budućnosti kako pojedinaca tako i porodičnih, malih i srednjih preduzeća može se smanjiti unapređenjem znanja i kompetencija koje će im pomoći za donošenje informisanih finansijskih odluka. Zbog svega navedenog politike koje imaju za cilj unapređenje finansijskog obrazovanja mogu pozitivno uticati ne samo na pojedince već i na ekonomije kroz formiranje štednje, brigu o budućnosti (starosti), akumulaciju bogatstva, investicije, inovacije u finansijama, te posljedično doprinijeti finansijskoj stabilnosti i inkuzivnom rastu. Politike finansijskog obrazovanja koje osnažuju pojedince u kombinaciji sa odgovarajućim okvirom za zaštitu potrošača mogu značajno doprinijeti finansijskoj dobrobiti.

Rezultati Istraživanja sugerišu da je neophodno jačati finansijsko obrazovanje, ali i politike koje bi doprinijele unapređenju finansijskog obrazovanja. Finansijsko obrazovanje se treba koristiti kao podržavajuća politika ekonomskim i finansijskim reformama, na primjer, onim reformama koje su usmjerene na poboljšanje stabilnosti finansijskog sistema i povećanje povjerenja potrošača.

Center for Finance vjeruje u obrazovanje, istraživanje, nauku i inovacije i u njihovu praktičnu primjenu. Finansijska pismenost je preduslov finansijski zdravijeg i bogatijeg društva. Finansijski obrazovan i finansijski nezavisan građanin je ekonomski slobodniji i manje zavisen od države i javnog sektora. Finansijsko opismjenjavanje je važno i za razvoj preduzetništva bez koga nema ekonomskog razvoja. Zato se Center for Finance zalaže da finansijska pismenost postane dio formalnog obrazovanja od najranijeg uzrasta.

Vjerujemo da sprovođenjem „Istraživanja o finansijskoj pismenosti odraslih u Crnoj Gori“ (2024), Konferencijom o finansijskoj pismenosti koja je organizovana u septembru 2024.

godine i ovom publikacijom Center for Finance daje konkretan doprinos istraživanju i boljem razumijevanju finansijske pismenosti. Ove aktivnosti predstavljaju važan segment istraživačkog, naučnog i obrazovnog rada Center for Finance.

U cilju doprinosa procesu unapređenja finansijskog obrazovanja Center for Finance je na bazi ovog istraživanja ali i relevantne literature sačinio niz preporuka koje mogu biti korisne donosiocima odluka, a koje su date u nastavku.

Razviti nacionalnu strategiju za finansijsku edukaciju koja bi uključivala konkretne mjere za unapređenje finansijske pismenosti. Ovo preporuka bi obuhvatala:

- Ocjenu nivoa finansijske pismenosti odraslih, ali i djece, koristeći međunarodno prihvaćenu metodologiju poput metodologije OECD/INFE, s ciljem dobijanja uporedivih podataka i mogućnosti dobijanja informacija o trendovima promjena. Ovo bi omogućilo identifikaciju specifičnih oblasti, ali i demografskih grupa koje zahtijevaju veću pažnju i potrebu za konkretnijim aktivnostima.
- Mapiranje inicijativa koje se bave unapređenjem finansijske pismenosti u Crnoj Gori. Ovo je važan korak u izradi nacionalne strategije, s ciljem osiguranja koordinacije i izbjegavanja mogućeg preklapanja aktivnosti koje već postoje u zemlji.
- Sagledavanje uključenja finansijske pismenosti kao zasebnog predmeta i/ili dijela predmeta u osnovnim i srednjim školama. U ovom smislu potrebno je edukovati edukatore koji bi učenike osposobljavali ključnim finansijskim vještinama.

Ojačati osnovno finansijsko znanje kako bi se osigurala dobra praksa budžetiranja, planiranja i štednje vodeći računa o različitim demografskim grupama. U ovom procesu primjenjivati savremena tehnološka rješenja za unapređenje finansijskog znanja.

- Razviti i/ili koristiti u edukacijama neki od dostupnih digitalnih alata u svrhu unapređenja finansijskih znanja najmlađih i odraslih.
- Unaprijediti znanje o osnovnim finansijskim pojmovima poput budžeta, štednje i investiranja kroz standardizovane programe obrazovnih institucija, ali i naučno-istraživačkih organizacija.
- Kreirati programe i kampanje koji bi uticali na pozitivnu promjenu finansijskog ponašanja pojedinaca, posebno onog dijela koji se odnosi na aktivne štediše, ali i načine čuvanja novca.
- Sa finansijskom edukacijom potrebno je početi što ranije. To podrazumijeva integraciju finansijskog obrazovanja u predškolskom uzrastu kroz vrtiće, igrice, radionice, zabavno-istraživačke projekte.

- Podstaci korišćenje online alata kako bi ohrabрили pojedinca da se ponašaju na finansijski odgovoran način, a u dugom roku raditi na kreiranju kulture finansijske odgovornosti, planiranja i težnje za ostvarenjem dugoročnih finansijskih ciljeva. U ovom smislu treba koristiti digitalne alate i matrice koje mogu dati jednostavnu kalkulaciju benefita dugoročne štednje.

Ojačati osnovno razumijevanje i finansijsko znanje o konceptima državnog i lokalnog budžeta, državnog oporezivanja i državnog trošenja, kao i uticaja promjena budžetske politike na pojedinca.

- Povećati transparentnost i predvidljivost budžetskih politika.
- Povećati informisanost građana o poreskim obavezama i pravima.
- Povećati transparentnost u trošenju javnih sredstava i informisati građane o trošenju javnih sredstava.

7 LITERATURA:

1. Almira Arnaut-Berilo, Tarik Zaimovic, Lejla Dedovic, & Minela Nuhic Meskovic (2023), *Mapping Financial Literacy: A Systematic Literature Review of Determinants and Recent Trends*.
2. Centralna banka Crne Gore (2024), *Izveštaj o stabilnosti finansijskog sistema*, CBCG.
3. Douglas Hershey & Jeffrey Vincent (2005), *Financial Literacy: Empowering Consumers in the 21st Century*.
4. Hastings Justine, Madrian Brigitte & Skimmyhorn William (2013), *Financial Literacy, Financial Education, and Economic Outcomes*.
5. Ivana Katnic, Milorad Katnic, Marija Orlandic, Marija Radunovic, Ilija Mugosa (2024) *Understanding the Role of Financial Literacy in Enhancing Economic Stability and Resilience in Montenegro: A Data-Driven Approach*. Sustainability 2024, 16, 11065. <https://doi.org/10.3390/su162411065>
6. Lisa Dettling, Joanne Hsu, Chris M. Herbst (2023), *Gender Gaps in Financial Literacy and Its Impact on Economic Empowerment*.
7. Lusardi Anamaria and Mitchell Olivia (2014), *The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence*.
8. Maarten van Rooij, Annamaria Lusardi, Rob Alessie (2023), *A Longitudinal Analysis of the Impact of Financial Literacy on Financial Wellbeing*.
9. Mary Johnson (2013), *The Financial Literacy of Young Adults: A Study of Financial Literacy and Its Implications for Consumer Education*.
10. OECD (2020), *Financial Literacy of Adults in South-East Europe*. OECD Publishing, Paris. Link: www.oecd.org/daf/fin/financial-education/south-east-europe-financial-education.htm
11. OECD (2016), *G20/OECD INFE Core competencies framework on financial literacy for adults*. OECD Publishing, Paris.
12. OECD/INFE (2018), *(International Network on Financial Education) Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion*. OECD Publishing, Paris.
13. OECD/INFE (2020), *International Survey of Adult Financial Literacy Competencies*. OECD Publishing, Paris. Link: https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/oecd-infe-2020-international-survey-of-adult-financial-literacy_145f5607-en
14. OECD (2022), *PISA 2022 Assessment and Analytical Framework*. OECD Publishing, Paris. Link: https://www.oecd-ilibrary.org/education/pisa-2022-assessment-and-analytical-framework_b5659b4f-en
15. OECD (2016), *Financial Education in Europe: Trends and Recent Developments*, OECD Publishing, Paris. Link: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264254855-en>
16. Shauna Jessop (2016), *Financial Literacy and Education: Standards, Necessity, and Accessibility*.
17. Tatenda Nyamwanza, Brighton Kaonga (2023), *The Role of Financial Literacy in Promoting Financial Inclusion in Developing Countries*.
18. Thomas Lucey & Kathleen Cooter (2008), *Financial Literacy and Education: Standards, Policies, and Practices*.

Center for Finance

FINANSIJSKA PISMENOST ODRASLIH U CRNOJ GORI

ISBN 978-9911-585-00-4

9 789911 585004